

עשיית קירות עם צורת כרובים עבור המקדש

שאלה

תשובה

1. פתיחה

2. עשיית צורת כרובים

3. היתר 'להבין ולהורות' בעשיית כרובים

4. מקורות להיתר עשיית מלאכים וגרמי השמיים לצורך חיובי

5. מקורות לאיסור עשיית צורות מלאכים וגרמי השמיים גם לצורך חיובי

6. שיטת הרמב"ם והחינוך

7. מצווה בניית חלקים מהמקדש בזמננו, ובעשיית צורת כרובים על הקירות

סיכום ומסקנה

שאלה

אנו קבוצת אמנים שמתכננים, בונים ויוצרים חלקים בציפייה שיהיו חלק מבניין המקדש השלישי. בשנת התשפ"א סיימנו לבנות את הדגם הגדול של בית המקדש השלישי המוצב כיום במיני ישראל על פי נבואת יחזקאל לשיטת רש"י ופירושי הרמח"ל. כיום אנו בונים חלקים גדולים בקנה מידה אמיתי ומחומרים אמיתיים ומאחסנים, כדי שברגע שיהיה אישור מדיני עולמי לבנייה נוכל להשתמש בחלקים הללו בפועל לבית המקדש השלישי שייבנה במהרה בימינו אמן (כרגע הדברים מוגדרים כחולין ובעזרת ה' בהתקנתם נקדיש אותם). אנו פועלים על פי המקורות והמפרשים על ספר יחזקאל (ובעיקר על פי פירוש הרמח"ל בספר משכני עליון). כבוד הרב, המטרה של כל עשייתנו היא הכנות ממשיות לבניין בית המקדש השלישי, להכין את הלבבות למקדש ולצבור ידע ונסיון לקראת הבנייה, שאם נזכה, זה ישמש לבית המקדש עצמו (לא להציג במוזיאון לראווה, לא על מנת להרוויח כסף, רק במטרה לבנות בית לה' ולקיים את המצווה שהרמב"ם כותב לנו בהלכות בית הבחירה מצווה לעשות בית לה'). הגענו כרגע לשלב בו אנו מציעים אפשרויות לצורת הכרובים והתימורים שמופיעים על גבי קירות ההיכל וקדש הקדשים על פי פרק מ"א פסוקים י"ח, י"ט וכו' בספר יחזקאל. חשוב לציין, שמה שאנחנו עושים כבר קורה וחלק ממבנה חיפוי הקיר כבר בנוי, רכשנו ארזי לבנון ועיצבנו אדריכלית את הקיר. מאיריים ומאיירות יראי שמיים התנדבו למלאכה ויצרו מספר סקיצות בשתי סגנונות עיקריים: ראליסטי ממשי, וסוראליסטי מופשט.

רצינו לשאול, האם מותר לנו כעת לגלף בעץ את צורות הכרובים באופן שהדמויות יהיו בולטות, אמיתיות וריאליסטיות? מכיוון שכוונתנו היא שבבוא העת יוכלו הגילופים הללו להשתלב ממש בבנין בית המקדש בע"ה (ולא כהדמייה בלבד).

אנו לא מבקשים פסיקה בעניין, אלא נשמח לקבל את דעת התורה של הרב בעניין, ואנו פונים גם לרבנים נוספים כדי להרחיב אוהלה של תורה. אם הרב ירצה נוכל גם לצרף דוגמאות לאפשרויות הגילוף, צורת הכרובים והתימורים, על מנת לסבר את העין.

תשובה

1. פתיחה

נאמר בתורה (שמות כ, כ): "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם". במשנה (ר"ה כד, א) הוזכרו צורות של הירח שהיו לרבן גמליאל ושימשהו בבדיקת עדי קידוש החודש, ובגמרא (שם, א-ב) הקשו על כך מהאיסור ליצור צורה דומה לגרמי השמיים הנלמד מפסוק זה, ומתוך כך דנו בהרחבה בגדרי האיסור. בין היתר, נאמר שם: "והתניא: 'לא תעשון אתי' - לא תעשון כדמות שמשיי המשמשין לפני, כגון חמה ולבנה, כוכבים ומזלות". בברייתא נוספת שם, נאמר: "והא תניא: 'לא תעשון אתי' - לא תעשון כדמות שמשי המשמשין לפני במרום, כגון אופנים ושרפים וחיות הקודש ומלאכי השרת". איסורים אלה הובאו להלכה ברמב"ם (הל' ע"ז ג, יא): "אסור לצור דמות חמה ולבנה, כוכבים מזלות ומלאכים", וכן בשו"ע (יו"ד קמא, ד): "אסור לצייר צורות שבמדור שכינה, כגון ד' פנים בהדי הדדי, וכן צורות שרפים ואופנים ומלאכי השרת [...] במה דברים אמורים, בבולטת. אבל בשוקעת, כאותם שאורגים בבגד ושמציירים בכותל בסמנין, מותר לעשותם. וצורת חמה ולבנה וכוכבים, אסור בין בולטות בין שוקעות".

לאור זאת, נדון בשאלתנו. השאלות שיש לברר:

- א. האם האיסור כולל צורת כרובים.
- ב. אם האיסור כולל כרובים, האם חל בזה היתר 'להבין ולהורות'.
- ג. האם יש קשר בין האיסור ובין המקדש, והאם יש להתיר עשייה עבור המקדש.
- ד. אם אכן יש היתר בעשייה עבור המקדש, מהם הגדרים והדרישות עבורו.
- ה. בהנחה שיש לבנות את הבית השלישי לפי נבואת יחזקאל, האם יש צורך בגילוף צורות כרובים כחלק מבניית קירות הבית השלישי.

2. עשיית צורת כרובים

כרובים מוזכרים בתנ"ך בשני הקשרים: הקשר אחד הוא צורה שנעשית במשכן ובמקדש, בעיקר על הכפורת בקודש הקודשים (שמות כה, יט ועוד רבים), אך גם כציור או גילוף על

קירות הבית או על הדלתות – במשכן (שמות כו, א), במקדש שלמה (מלכים א' ו, כט-לה ועוד) ובנבואת יחזקאל (מא, יח-כה). הקשר שני הוא בתיאורי מלאכים בתורה (בראשית ג, כד), ברחבי ספרי הנביאים (שמואל ב' כב, יא; יחזקאל י, ב-כ; יא, כב; ועוד) ובספרי הכתובים (תהילים יח, פ; ב; ועוד).

הגמרא (סוכה ה, ב; וכעין זה בחגיגה יג, ב) מבארת את המילה כרוב: "ומאי כרוב? אמר רבי אבהו: כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא. אמר ליה אביי: אלא מעתה, דכתיב: 'פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם', היינו כרוב היינו אדם! אפי רברבי ואפי זוטרא". בפירוש התורה לר' אברהם בן הרמב"ם (שמות כה, יח) כתב: "כרוב, שם לצעיר בשנים של האדם והושאל למלאכים, ביאר זה אבא מרי ז"ל; וצורת הכרובים] שנעשו, כנראה צורת צד ראשם ופניהם כדמות ראש האדם ופניו וכנפים להם ככנפי העופות ורגלים שלא נתבארה תבניתן כאן ורחב שער ההשערה והקרוב בזה לדעתי שהיו כרגלי העופות והיה הכרוב כולו מראשו ועד כתפותיו כתבנית אדם ומן כנפותיו ועד תחתית גופו כתבנית עוף".

נמצא שכרוב הוא מלאך, ואף הכרובים שבבית המקדש הם כדמות מלאכים. אם כן, לפי דברי הגמרא והפוסקים דלעיל, יש איסור לעשות כרובים.

3. היתר 'להבין ולהורות' בעשיית כרובים

נאמר בתורה (דברים יח, ט): "כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם". מפסוק זה למדו חז"ל בסוגייתנו (ר"ה שם) שגם איסור עשיית גרמי השמיים מוגבל, ואינו חל בעשייה להבין ולהורות, וזהו אחת התירוצים לקושי: "ואיבעית אימא: להתלמד עבד, וכתוב: 'לא תלמד לעשות', אבל אתה למד להבין ולהורות". לפי הדרשה, עשיית גרמי השמיים עדיין אינה בגדר 'לעשות' אלא בגדר 'תלמד', ולכן היא מותרת כשאין מגמתה לעשות כתועבות הגויים ולעבוד לצורה שנעשתה, אלא להורות הלכה בהלכות קידוש החודש.

לאור זאת, יש לדון האם מותר לעשות כרובים לצורך קירות שמיעדים לשמש בבית המקדש השלישי. לכאורה נראה שהדבר מותר, שכן לא גרע מעשייה להבין ולהורות; והרי היתר להבין ולהורות נלמד מהכתוב 'לא תלמד לעשות' ולא מכתוב שהתייחס ספציפית לעשייה במגמה להבין ולהורות, ונראה אפוא שכל עשייה שאינה לע"ז מותרת.

4. מקורות להיתר עשיית מלאכים וגרמי השמיים לצורך חיובי

ביד רמה (שם סוף ד"ה פיסקא) כתב: "לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם, כלומר להתעסק בהם להנאת עצמך כתועבות הגוים ההם, אבל אתה למד להבין ולהורות", ומדבריו עולה שאיסור העשייה אינו מוגבל לכוונת ע"ז, אלא כולל גם עשייה להנאה בעלמא. ועדיין, נראה שעשייה עבור המקדש דומה יותר לעשייה להבין ולהורות מאשר לעשייה להנאה בעלמא, ומשמע שהיא תהיה מותרת לפי דבריו.

כן נראה גם מדברי רש"י בפירושו לפסוק (דברים שם): "לא תלמד לעשות - אבל אתה למד להבין ולהורות, כלומר להבין מעשיהם כמה הם מקולקלים, ולהורות לבניך לא תעשה כך וכך, שזה הוא חוק הגוים". וכך נראה גם מדברי הרשב"א בתשובה (א, תיד): "שאמרו בשילהי פרק קמא דסנהדרין (יז, א) שאין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי חכמה ובעלי כשפים כדי שיבינו במעשה הכשפים ויבטלום. ולא יוכלו לעכב על ידם או לשבש את דעתם מכשף מן המכשפים. והוא אומר לא תלמד לעשות, ובא בפירושו אבל אתה למד להבין ולהורות. רוצה בו להבין מעשיהם ולהורות במה ינצל הנכשל בהם". הרי שהיתר להבין ולהורות אינו מסתכם בהוראת הלכה, אלא חל גם בלימוד מעשי לצורך הצלת הנכשל בכישוף. וכן עולה מדברי הרמב"ם (פיהמ"ש פסחים ד, י): "ספר רפואות, היה ספר שהיה בו סדר רפואות במה שאין מן הדין להתרפות בו, כגון מה שמדמין בעלי 'הטלסמאת' שאם עושין 'טלסם' בסדר מסוים מועיל לחולי פלוני וכיוצא בזה מדברים האסורים, ומחברו לא חברו אלא על דרך הלימוד בטבעי המציאות, לא כדי להשתמש במשהו ממה שנכלל בו, וזה מותר, כמו שיתבאר לך שדברים שהזהיר ה' מלעשותם מותר ללמדם ולדעת אותם, כי ה' אמר לא תלמד לעשות ובא בקבלה אבל אתה למד להבין ולהורות. וכאשר קלקלו בני אדם ונתרפאו בו, גנזו", הרי שאין איסור בלימוד התיאורטי שאינה בכוונה אסורה ולא נלווית אליו עשייה אסורה.

עם זאת, בתשובה לרב האי גאון (שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' יד) הוזכר היתר להבין ולהורות, בהקשר של סנהדרין שדנים דיני נפשות, ולאחר מכן נאמר: "ועכשיו שאין לנו ד' מיתות, לא נצרכה ללמדם בקבלה, שלא יהיו תקלה. ויש מהם מעט סודות מסורים ביד בניהם של אותם חכמים, ויש ברית בחרם בית דין שאין למוסרם אלא לנאמנים, ולמי שרואים בו הכרת פנים שהוא ראוי לכך". אמנם נראה שבפשטות, דבריו אמורים רק בנוגע למסירת סודות, שאין למוסרם למי שעלול להיכשל בהם, ולא בנוגע לעצם עשיית גרמי השמים.

מכל המקורות הללו עולה שעשייה לצורך חיובי שאינו שייך לעבודה זרה מותרת, וכך עולה גם מסיכום הדיון באנציקלופדיה תלמודית (ערך 'כשוף; כשפים', סעיף ה והערות 179-231), וממקורות נוספים שצינו שם. וכן התיר בשו"ת יחווה דעת (ג, סד) לעשות צורת אדם של בובה לשם משחק, ונימוקו העיקרי הוא שאין קשר בין בובות משחק המצויות בימינו ובין עבודה זרה. ויעוין עוד בהרחבה במאמרו של הרב אליהו סולוביצ'יק: אבל אתה למד להבין ולהורות, אסיא פג-פד (תשס"ט) עמ' 28-49.

לפי המקורות הללו, נראה שאין איסור משום 'לא תלמד לעשות' בעשיית כרובים עבור המקדש, או אפילו עבור הדגמה למקדש. ובלבד שיוקפד על כך שהכרובים אכן ישמשו למטרות אלו בלבד, ולא יצא מהם מכשול.

5. מקורות לאיסור עשיית צורות מלאכים וגרמי השמיים גם לצורך חיובי

בשו"ת חתם סופר (ו, ו) דן להקל בכעין זה, אך למעשה החמיר והצריך קטיעה של ראש החוטם: "אודות טס כסף של כלי קודש שבולטת בו צורת משה ואהרן [...] אף על גב שמשום שאנו מדמים לא נעשה מעשה לקולא, ולמיעבד טצדקי לעבור על דברי חז"ל להמציא סברת הכרס להקל. ופוק חזי כמה כרכורי' כרכרו בתוס' יומא (נ"ז) [נ"ד] ע"א על הצורות שבמחזורים. ועיי' בשלטי גבורים דע"ז. וא"כ אין להקל כלל, ועכ"פ יקטע ראש חוטמו, אבל הבו דלא להוסיף להחמיר לפחות כל החוטם ולפוחסו".

ובתוס' שציין (יומא נד, א ד"ה כרובים), נאמר: "ומה שעשו בכותלי היכל וקדשי קדשים ציורים חקוקים בכותל סביב פני הכפיר אל התימורה מפה ופני אריה אל התימורה מפה, יש לומר על פי הדיבור הכל בכתב (דה"א כח). אי נמי, יש לומר דלא שייך לא תעשה לך פסל אלא בתלוש, אבל על הכותל במחובר לא, דאינו אלא לנוי בעלמא ובטל לגבי הכותל. ואף על גב שאני מדמה, לא הייתי עושה מעשה כמו זה התירוץ האחרון". בעצם הציעו שני הסברים לכך שחקקו דמות הכרובים על כותלי המקדש: (1) זו גזירת הכתוב, אבל באופן רחב אסור לעשות כן. (2) בכותל מחובר לקרקע אין איסור, אבל בתלוש יש. בפועל, מורים לעשות כפי הפירוש הראשון, ולאסור כל דבר שאינו חלק ממצוות בניית המקדש.

מכלל דברי התוס', ובפרט מהדברים המצוטטים כאן, עולה שהחמירו מאוד באיסור זה, והתרחקו מאוד מהיתרים מעין אלו שמצאנו בראשונים לעיל. ודברי התוס' הם תשובה של מהר"ם מרוטנבורג (ד"ב סי' לט, ד"ק סי' כד).

והנה, בדברי מהר"ם בכל המקורות לא הוזכר היתר 'להבין ולהורות', אף שמהר"ם הרחיב בסוגיה ובצדדיה השונים, וצריך טעם למה. ואולי הבין שההיתר אמור דווקא בעשיית לצורך לימוד, ולא בעשיית לצרכים חיוביים אחרים. וכעין זה עולה מדברי שו"ת פרחי כהונה (יו"ד סי' כב), שעסק בצורה של השמש שנעשתה בבית כנסת, ובדבריו דן בשיטות הראשונים והשו"ע בסוגיה, וסיכם: "דנמצאת אומר אליבא דהילכתא נקטינן דצורה חמה ולבנה וכוכבים ומזלות אסור בין לעשותן בין להשהותן, אפי' בעשאים נכרי, רק דוקא להבין ולהורות. וצורה זו שנעשית בדלתות ההיכל, איסורא רביע עלה, וחובה רמיא עלינו לעקור את שורשה". מדבריו עולה שהיה פשוט לו לחלק בין היתר להבין ולהורות ובין סיבות חיוביות אחרות, כמו פאר בית הכנסת, שאין בהן כלל כדי להתיר. ועדיין צ"ע, שלכאורה מדברי הגמרא משמע שיסוד ההיתר אינו בהשתייכות חיובית 'להבין ולהורות' אלא בשלילת ההשתייכות 'לעשות'.

6. שיטת הרמב"ם והחינוך

הרמב"ם (הל' ע"ז ג, י) השמיט את היתר 'להבין ולהורות', וכן את יתר ההסברים לצורות של רבן גמליאל: גויים עשו עבורו ולכן לא עבר על האיסור, הרבה אנשים מגיעים אליו ולכן אין לחשוש שישתמש בהן בזמנו הפרטי לעבודה זרה, או שעשה את הצורות מפורקות,

והרכיב אותן באופן זמני בעת הצורך. הכס"מ כתב שהרמב"ם השמיט את יתר התירוצים משום שקיבל את התירוץ של ההיתר להבין ולהורות, אלא שהתקשה בכך שגם היתר זה נשמט מדברי הרמב"ם: "ומיהו קשה, למה לא הזכיר רבינו להתלמד שרי, וצ"ע". הפרי חדש (שם) תירץ שהרמב"ם סמך על מה שכתב במקום אחר (הל' סנהדרין ב, א) שחכמי הסנהדרין צריכים להיות "יודעים קצת [...] ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי ע"ז, וכיוצא באלו, כדי שיהיו יודעים לדון אותם", אך נראה שזה דוחק, שכן היה לו לרמב"ם לשנות פרשה זו במקומה, ובפרט עבור מי שאינו דיין בסנהדרין והוא צריך להתלמד להבין ולהורות.

נראה שיישוב הקושי הוא שהרמב"ם כן הזכיר זאת, בכך שהגביל את האיסור לעשייה לנוי בלבד: "אסור לעשות צורות לנוי", משמע שצורות שאינן לנוי אלא לצורך אחר, מותר לעשותן. שוב ראיתי שכבר עמד בזה בזיו משנה (שם).¹ ואולי ניתן להוסיף ביאור בדברי מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל לאור זאת, שכן עשייה לנוי אינה משויכת לע"ז, ובכל זאת היא נאסרה, כי נוי אינו תכלית חיובית משמעותית, ולכן אין בו די כדי להתיר. ויש להוסיף שלעיתים הגבול בין נוי ובין ע"ז ממש אינו ברור ומובהק, ומצאנו שאיסורי ע"ז מוגדרים לפי קריטריון של נוי (ע"ז מד, ב): "נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי"; שם נא, ב: "מה עליהם דבר של נוי אסור, שאינו של נוי מותר – אף עמהם דבר של נוי אסור, ושאינו של נוי מותר".) וכך מפורש בדברי החינוך (מצווה לט), שהמצווה היא "שלא לעשות צורות אפילו לנוי".² ועדיין צ"ע האם כך סבר מהר"ם, ומכל מקום בדעת הרמב"ם והחינוך הדברים מסתברים.

7. מצווה בבניית חלקים מהמקדש בזמננו, ובעשיית צורת כרובים על הקירות

כתב הרמב"ם: "מצוות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות" (רמב"ם הל' בית הבחירה א, א); "וכבר בארנו (שורשים לספר המצוות, ריש שורש יב) שזה הכלל הוא כולל חלקים, ושהמנורה והשלחן והמזבח וזולתם כלם הם מחלקי המקדש" (ספר המצוות, עשה כ).

1. "ומה שהקשה הכ"מ דא"כ למה לא כתב רבינו דלהתלמד שרי, לא קשה מידי דהרי כתב וכפל מפורש זה בדבריו שאין איסור בזה אלא בעשה לנוי אבל שלא לנוי אין בו איסור ומה הוצרך יותר".
2. והעיר עליו המנ"ח (שם אות א ד"ה והנה הכ"מ): "הנה הרהמ"ח אינו מביא הלאו, רק על צורת אדם, אבל בש"ס מבואר דגם מלאכים ואופנים ושרפים וכן חמה ולבנה כוכבים ומזלות בכלל הלאו". בנוגע להשמטת היתר להבין ולהורות ברמב"ם, העתיק המנ"ח בקצרה את דברי הכס"מ הנ"ל שנשאר בצ"ע.

יש לדון האם מתקיימת מצווה בבניית חלקים מהמקדש בזמננו, לצורך שילובם העתידי במקדש אם הדבר יתאפשר ויתאים, ומבלי להקדישם כעת.³ מצד אחד, יש מקום לומר שמתקיימת בכך עשייה ויש בה מצווה. מצד שני, יש מקום לומר שהמצווה היא 'לעשות בית', ועשיית חלקים ניידים עדיין אינה עשיית הבית עצמו, כל עוד הם לא נקבעו במקומם. מכל מקום, נראה שיש בכך לפחות צד מצווה מסוים, כהכשר מצווה, ומסתבר יותר שיש בכך מצווה ממש, ובתנאי שאכן יש צפי ממשי שימשו בפועל במקדש, ולא רק רצון בעלמא.

וכבר התבאר לעיל שעשיית צורת כרובים על הקירות מזכרת כבר בבניין שלמה, והיא אינה מהפרטים המוזכרים רק ביחזקאל, שככלל לא נעשו בבית שני, וייתכן שגם בבית השלישי, לפחות בשלביו השונים, הם לא ייעשו במלואם (ראו רמב"ם ומפרשיו ה' בית הבחירה א, ד). מכיוון שכך, נראה שיש להטות להיתר את הדיון דלעיל על גדר ההיתר 'להבין ולהורות', ולהתיר עשיית כרובים שנעשית מתוך כוונה אמיתית לשבצם בבניין הבית, ואף שייתכן מאוד שמסיבות שונות ייעשו כרובים אחרים לבית כשייבנה. וייתכן מאוד שאף התוס' מסכימים להתיר בכגון דא, שיש בכך לפחות צד ושייכות לקיום של מצוות התורה, ואין מדובר במעשה רשות בעלמא.

סיכום ומסקנה

- א. התורה אסרה עשיית צורת כרובים.
- ב. על איסור זה ואיסורים נוספים נאמר: "לא תלמד לעשות, אבל אתה למד להבין ולהורות".
- ג. מדברי רוב הראשונים נראה שההיתר אינו מוגבל לעשייה להבין ולהורות, אלא חל בכל עשייה למטרה חיובית וללא חשש שיעבדו לצורה הנעשית.
- ד. לעומת זאת, מדברי מהר"ם שהובאו בתוס' ביומא נראה שההיתר מוגבל לעשייה להבין ולהורות, ורק היא מותרת.
- ה. בעשיית קירות עם כרובים בגודל אמיתי לצורך שיבוץ עתידי בבניין המקדש, נראה שיש לנטות להיתר וכרוב הראשונים, ובפרט בצירוף הסברה שבזה גם התוס' מודים, שכן נראה שיש בזה לפחות הכשר מצווה של מצוות בניין בית הבחירה, ואולי אף יותר מכך.

3. באבן האזל (הל' בית הבחירה א, ח) כתב בדעת הרמב"ם "דאבני קודש דצריך שתהא חציבתן בקודש", אך נראה שאין הכוונה להקדש ממש אלא רק לעשייה למטרות הקדש, בעודן חולין, וכמפורש ברמב"ם (הל' מעילה ח, ד) שבונים בחול ואחר כך מקדישים.

ו. הדברים אינם ברורים לי כל הצורך, הן משום שהנושא מחודש הן משום שלא ברור לי כיצד יש לעשות את הכרובים במקדש,⁴ ולכן לעת עתה ייכתבו להערת לב המעיינים ולא למעשה.

4. ראו מקורות על כך ב'ויקימקדש', ערך כרובים (<https://katzr.net/16b93d>).